

נספח לביורור – תנ"ך בגובה? ללימוד הרפואנים

נרחיב היום את נושא הלימוד בשני אופנים. מצורף [אחת הטיוטות האחרונות ל]מאמר שכתבתי לפני כ- 10 שנים ופורסם בבטאון צהר (13). המאמר בוחן את האפשרות הריאלית והאידיאולוגית לשתף בלימוד התורה דיסציפלינות מדעיות גם מתוך נקודת מוצא של אמונה. הוא נכתב כתגובה מובלעת כלפי תפיסות ששלו אפשרות זו מכל וכל בשם א-לוהיותה של התורה.

אולם ראשית ננסה לבחון את עצמנו. קראו את המאמר שלפניכם. בקרו אותו לאור הכלים שנרכשו בלימוד. תוכלו להסתייע בשאלות מנחות. האם המאמר עומד בביקורת? האם הכלים עומדים בביקורתו של המאמר?

מתוך שבתון – מדפי פרשת השבוע של השנה הרב שלמה טולידאנו ד"ר בתלמוד במכללת ליפשיץ פרשת תולדות והפטרות – פשוטו של מקרא

המהר"ל גרס (באר הגולה, הבאר השלישי, עמ' מד) כי הדרשות של חז"ל, לא רק שאינן נוגדות את הפשט, אלא הן בסופו של דבר עומק הפשט. דרשותיהם נובעות מן הקשיים הקיימים בד"כ בפשוטו של מקרא, והן מפרשות את המקרא, כך שכל הקשיים נעלמים. הן אפוא פירושו האמיתי של המקרא. המהר"ל ע"ה מעמיד אותנו בזה על אחת התופעות הבסיסיות המאפיינות את המקרא: פשוטו של מקרא מטעה. הרושם הראשון שמקבלים מקריאה ראשונה של דברי המקרא, אינו כוונת התורה באמת. יש

לדרוש ולחקור כדי לגלות את כוונתה. דוגמה אופיינית לעניין זה, נמצאת בפרשתנו. אכן, כשקוראים את פרשת תולדות בקריאה שטחית, מקבלים רושם מאד חיובי על עשו ורושם שלילי על יעקב. את עשו מרמים פעמים: בבכורה ובברכה. עשו הוא לכאורה בחור הגון, חובב טבע ואוהב טיולים, ואילו יעקב הוא פתלתול ח"ו. יש שמחכים כך את ילדינו בחינוך מסויים בארץ, ויש חוגים רחבים בימינו שרואים מגמתיות בדברי חכמינו שמתאמצים להצדיק את יעקב הואיל והוא איבנו, ולטפול האשמות שווא על עשו כדי להשחיר את דמותו.

אלא שהנביא מלאכי לא התרשם כך מעשו ומיעקב. נביא זה (בהפטרות של פרשת תולדות עצמה אומר: "הלווא אה עשו ליעקב נאום ה, ו'אָהב את יעקב, ואת עֶשׂו שְׂנאתי (מלאכי א, ב-ג).) מסתבר, אם כן, כי הפשט של התורה מסתיר את האמת. וכשמתחילים לחקור, מגלים כי אין הפשט נכון: ראשית, יצחק אינו מוכן לתת ברכה ראויה לעשו אחרי ש"טעה" ובירך את יעקב במקומו; שנית, בסוף הפרשה, ממליצה רבקה ליצחק לשלוח את יעקב לפדן ארם כדי לקחת לו משם אשה; יצחק קורא לו ומברך אותו כך: "ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אַתָּךְ, לרשתך את ארץ מגוריך אשר נתן א-להים לאברהם" ("תולדות כח, ד); ברכה זו שונה בתכלית מן הברכה שתכנן יצחק לתת לעשו, ושנלקחה ע"י יעקב, הלא היא: "ויתן לך הא-להים מטל השמים ומשמני הארץ" ("תולדות כז, כח). זאת הייתה ברכה של חיים טובים והצלחה חומרית ועוצמה צבאית. ואילו הברכה השנייה שקיבל יעקב הייתה ברכת הרוחניות.

והנה לפי הפשט, לא מובן מדוע יצחק, שרומה בעניין הברכה ע"י רבקה ויעקב, משלים עם הרמאות, ואינו מוכן לתת ברכה ראויה לעשו. וכן לא מובן איך הוא מוסיף ליעקב, את "ברכת אברהם" ואת ירושת ארץ ישראל, שהן הברכה האמיתית – הברכה הנוגעת למעמסת הירושה הרוחנית. וכשחוקרים היטב רואים שיצחק תכנן מראש לתת ברכה חומרית לעשו, ואילו את הירושה הרוחנית של אברהם, ובכללה את ארץ ישראל, הוא תכנן לתת ליעקב. יצחק רצה לשחרר את יעקב מן הדאגות הארציות, כדי שיוכל להתמסר לתפקיד הרוחני. לעתיד לבוא באמת, יטענו הגויים בפני הקב"ה: "הרבה שווקים תיקננו, הרבה מרחצאות עשינו, הרבה כסף וזהב הרבינו, וכולם לא עשינו אלא בשביל ישראל כדי שיתעסקו בתורה (ע"ז, ב, ע"ב). אלא שרבקה סברה שעשו אינו ראוי אפילו לברכה החומרית, כי הוא ישתמש בה לרעה, והיא רצתה שיעקב יעמיס על עצמו את שני התפקידים, גם את התפקיד החומרי וגם את התפקיד הרוחני.

התורה מסתירה אפוא את כוונותיה האמיתיות. הפשט מטעה. מן הבחינה הזאת, דומה התורה לעולם. הפיזיקה הרגילה אותנו לדעת שמה שאנחנו רואים אינו מה שקיים באמת. העולם נעלם. והתורה נעלמת. ומשימתו של האדם היא לפענח את ההעלם גם בעולם וגם בתורה.

לאור זה נוכל להבין מדוע דמותו של דוד המלך בעיני חז"ל הרבה יותר נשגבה מזו שמשקפת לעינינו בספר שמואל, ומדוע חז"ל סוברים שדוד לא חטא, וששלמה לא חטא, ושבעני עליו לא חטאו וכו'.

הערה [k1]: מהי הנחת היסוד של הפסקה הראשונה? האם ניתן לקבל אותה? מהי הבעייתיות המובנית בה?

הערה [k2]: מה אתם אומרים על התיאור הזה ועל תיאור שתי מגמות הפרשנות שהוא מעלה. מהי הטענה המובלעת שאליה אין הוא מתייחס וקשורה להערה הקודמת?

הערה [k3]: מה ההוכחה מן הפסוק? האם היא אכן מוכיחה את המתבקש?

הערה [k4]: מה כל זה רוצה להוכיח? אך הוכחות אלו מתמודדות עם דברי הפתיחה?

הערה [k5]: האם הפרשנות שהוצעה כאן פותרת את שאלת היחס ליעקב ועשיו? מה בדבר המשמעות הפשוטה שהוזכרה קודם?

הערה [k6]: האם באמת נוכל להבין? מדוע סבור המחבר כי נוכל להבין?

ב"ה שבט ה'תשס"ב

דרשוני וחיו – בכל התורה כולה

בא עמוס והעמידן על אחת שנאמר: כה אמר ה' לבית ישראל דרשוני וחיו¹. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק: אימא דרשוני בכל התורה כולה?! אלא בא חבוקק והעמידן על אחת שנאמר: צדיק באמונתו² יחיה....

איך אמור בית המדרש להגיב על שיטות הלימוד המחקריות המתפשטות בעולם הלימוד ועד פתחן של ישיבות הגיעו? שיטות המחקר האקדמיות משתלבות בחשיבה המדעית הכללית אך ספוגות ברוח של חול וביחס שאין בו בהכרח יראת קדש כלפי מקורותינו המסורתיים. יש מתעלמים ויש שנכנעים. לליבונה של סוגיה זו על היבטיה השונים, על סיכוייה ועל סיכוייה ודרכי ההתמודדות עמם מוקדש מאמר זה. לקחתי לי למורה ולמאירת דרך את משנת הרא"ה ובכל ענין לה זכות הבכורה³ במאמר זה.

א. לימוד תורה מתוך אמונה

אין ספק, כי היסוד לכל לימוד תורני, שאינו העשרה אינטלקטואלית בלבד, אלא בא לקיים את המצווה השקולה כנגד כל המצוות, הוא הבסיס האמוני. יהודי הנאמן לתורת ישראל בבואו ללמוד אותה יעשה זאת מתוך 'ברכה בתורה תחילה': מתוך אמונתו והשקפתו הדתית (מהר"ל, תפארת ישראל עמ' ב-ג). דומה שבו לא יכולה להיות מחלוקת בין כל הנאמנים לה' ולתורתו. על כן, גם הביורר שיערך במאמר זה, יצא רק מנקודת מוצא זו. על לימוד התורה האמוני נאמרו דברי המעלה והשבח אצל חז"ל ואצל חכמי הדורות. ללא התשתית הערכית, שיש בה יראת שמים ונכונות למלא את הצו התורני, עלול הלימוד להתהפך ללומד לְסָם המוות.

יש מקום לביורר, אם לימוד אחר, שאינו מושתת על ערכי האמונה, עשוי להיות שלב מעבר והכנה אל הלימוד הראוי, אצל מי שחסר ערכי יסוד אלו. האם יהיה לימוד זה בבחינת 'שלא לשמה הבא לשמה'? האם המאור שבתורה ישיב למוטב גם את מי שזנח את מקורה האלוקי? אולם, כל זה ראוי להתלבן כביורר של בדיעבד, הלימוד הראוי - הנורמטיבי בחיי יהודי הנאמן לתורה הוא הלימוד האמוני⁴.

ב. מהי נקודת מוצא אמונית? ומה היא מחייבת?

* עלי לציין כי עם סיום כתיבת המאמר נתברר לי שהוא אינו אלא מבוא ראשוני המצריך פירוט רב והוא אף חסר תחומים שונים שהתעוררו בסוגיה זו בזמן האחרון (כמו סוגיית הענווה כלפי גדולי הדורות וגיבורי המקרא – גובהו של התנ"ך... ועוד). גם הנחות היסוד הקשורות למצבו העכשווי של הצבור הד"ל מבחינה תרבותית ורוחנית, ראוי לביורר מקיף, כמו גם תכניה של האמונה הלא פשטנית עליה נרמז במאמר ואף מגוון ההשלכות העולות מנושאים אלו על עניני החינוך. אקווה להוסיף בירורים בענינים אלו בעזרה"ת בעתיד. מה שלא אשלים ישלימו אחרים, אם ברוח מאמר זה ואם ברוחות אחרות. חו תפילתי כי: 'מיני ומנייהו יתקלס עילאה'.¹ ראה את השימוש שעושה הרב קוק בפסוק זה: 'דרשוני וחיו' באגרות ראי"ה חלק ב עמ' קכה. דברים אלו שבאגרת הזו הינם מנגינת הרקע לכל המאמר.

² מהי האמונה שבה יחיה הצדיק? האמונה הגדולה שהאבה, והיראה והדבקות האלהית נמשכות עמה, כל הטוב שבעולם מאיר בה, כל ההשכלות הגדולות עם הקטנות נמשכות בה ועל ידה. חכמה, גבורה, שמחה, קדושה, גדולה וטהרה, חסידות וענוה, יופי וחוץ, הכל כלולים בה, הכל נמצאים עמה. כל סדר וכל מנוחה, כל שלווה וכל שקט, כל כבוד וכל תפארת, אוצר החיים של אמונת אומן העליונה, כולל הכל, כל הגדל וכל העו – צדיק באמונתו יחיה. – קובץ ו אות מח (מופיע גם באורות הקדש ד תח).

³ הבלעתי בו גם מדבריהם של חכמי תורה נוספים אלו שמאמר זה מקבלם ומאמצם אל ליבו ואף אלו שהוא בורר לעצמו דרך אחרת.

⁴ אולם יש להיזהר בחריפות ההגדרה של 'לימוד אמוני'. כיום עולה, במרחבי הצבור שלנו, גישה הגורסת כי יש מי שבידיהם המונופול על דרכי האמונה האמיתית. כל מי, שאינו הולך בתלם, היחס אליו הוא כאל הרחוקים מאורחא דמהימנותא.

מעומק נפשי עולה זעקה: האפשר לקבל נורמה כזו? תלמידי חכמים הלא מרבים הם שלום בעולם, ומתרחקים מן המחלוקת, במיוחד בארץ ישראל שחכמיה מנעימים זה לזה בהלכה ראוי להם כי ילכו בדרכו המופלאה של הרב קוק (אגרות ראי"ה חלק א עמ' קסח):

'ואנכי הנני איש שלו' ורודף שלו', אפילו במקומות כאלה שרב בנ"א אינם מעלים על דעתם שגם שם נמצאהו, אבל כן היא מדתי, וביחוד דמזרעא דאהרן קא אתינא, שברית השלו' נאמנת לו'.

(- עיי"ש. הרב מבחין ומבדיל עצמו ממי שהוא לבוש קרבות, על אף שנלחם את מלחמות ד').

התראות רבות התרה הרב צבי"ל בשון ההקדמה של הנצי"ב לספר בראשית:

'שהיו צדיקים וחסידים ועמלי תורה... (ו)חשדו את מי שראו שנוהג שלא כדעתם ביראת ה' שהוא

צדוק ואפיקורס ובאו עי"ז... לכל הרעות שבעולם עד שחרב הבית... שזה גורם הרס הבריאה

והריסות ישוב הארץ... ודי בזה (ממש אי אפשר לצטט את הדברים הנוראים שם).

כדי להעמיד נכונה את הגבולות וכדי לדעת מהם תחומי ההתנגשות בין המחקר (החילוני) לבין דרך האמונה יש להשיב תשובה מדויקת לשאלה: מהי האמונה הראויה ללומד התורה? באילו הנחות הנוגעות ללימוד היא מחייבת את הלומד? במה יובחן לימודו של המאמין מן הלימוד היוצא מנקודת מוצא חילונית? יסוד יסודות האמונה הוא: בתורה - תורה שבכתב דברי הנביאים ואף בתורה שבעל פה – בא לידי ביטוי דבר ה' ורצונו בפנייתו אל האדם. דומה כי העיקר, הראוי לשימו כמבוא ללימוד, ממוצה בדברי הרב קוק באגרתו לר' משה זיידל:

... הבסיס על היהדות הוא הראשית והאחרית, וגופי תורה, שהם ראשית כל פשטי תורה שבכתב ביחוד, עומדים ומשתלמים הם מלעד הראשית והאחרית גם יחד.⁵ הראשית היא העריגה האלוהית... וכל השאיפות הרוחניות העדינות קשורות לעריגה עליונה זו בקשר של קיימא ובעילוייה הן מתעלות. והאחרית – סדור החיים המעשיים וההסתכלות העולמית הפנימית המיוחדת לישראל, שהיא צריכה המון מעשים, מצוות ומנהגים מיוחדים, המשתלשלים מתוך השורש הכביר העליון של הראשית, מקבלים ממנו השפעה ומשפיעים ג'כ עליו... המסורת בכללה מביעה אמת גדולה המיסדת על חבור הראשית עם האחרית.

(אגרות ראי"ה ח"ב עמ' קיט)

שמא ראוי להוסיף, כמבוא ובסיס לכל לימוד, גם:

עסק של קביעות והרגל של חנוך יפה באהבת הדעת, אהבת ישראל, אהבת תורה ואהבת שמים (מאמרי ראי"ה עמ' 12)

מובן שיש צורך ללבן היטב את המונח: 'דבר ה' ורצונו' כמו גם את טיבה של עריגת הראשית של האדם לאלוקים, אבל חשוב להדגיש: נקודת המוצא האמונית אינה בהכרח פשטנית. נקודת המוצא האמונית לא באה לכלוא את הגיונו של הלומד במסגרת מקובעת ומצומצמת. אדרבה, היא מבקשת להרחיבו אל מעבר למה שלימוד 'לא אמוני' מסוגל להציע. אך היא גם כוללת, במחשבתה ובהגיונה, את יסודן של ההצעות הלא אמוניות' והיא מולידה מהם ציצים ופרחים, העמקה וחידוש, בתוככי הלימוד האמוני.

11 משהו על היסטוריה ואמונה

אחד מן הנושאים היותר ראויים לבירור, בסוגיה זו, הוא היחס שבין האמונה לבין ההיסטוריה או בין אמונה וההיסטוריות של האירועים המוזכרים במקרא. עיקרון אחד ראוי לענ"ד להיות מודגש: התפיסה האמונית של התורה אינה תלויה בהיסטוריות שלה! כאשר מתגלה התנגשות בין מסקנות של מחקרים אנושיים שונים לבין התיאור ההיסטורי של התורה, אין חובה לדבוק בהיסטוריות התורנית. דבר זה, מדגיש הרב קוק, בהזדמנויות רבות ביותר ובעיקר במכתביו לר' משה זיידל:

ואם נמצא בתורה כמה דברים, שחושבים אחרים שהם לפי המפורסם מאו, שאינו מתאים עם החקירה של עכשו, הלא אין אנו יודעים כלל אם יש אמת מוחלטת בחקירה הזמנית,

ואם יש בה אמת, ודאי יש גם מטרה חשובה וקדושה שלצרכה הוצרכו הדברים לבא בתיאור המפורסם ולא המדויק, כמו שהוא פשוט במושגים הרוחניים ובכמה יסודי מעשים, ש"דברה תורה כנגד יצה"ר" או "לשבר את האזן", ועל כולם חכמה אלהית" חיה וחביבה מופיעה. (אגרות ב' עמ' קיט).

דברים אלו, מנסח הרב בלשון חריפה יותר, באגרת מוקדמת. דווקא סתירות, הבאות ממחקרים אנושיים שונים, המטילים ספק ביחס לאוטנטיות ההיסטורית של תיאורי התורה, דווקא קשיים כאלו, מכריחים את המעיין לחשוף את פנימיותה ואמיתותה של התורה, ביתר שאת. אמיתותה של תורה אינה מוטלת בין הכתבים ההיסטוריים, אלא בהרצאת הרעיונות הפנימיים:

מפני שאין זה כלל עיקר של תורה לספר לנו עובדות פשוטות ומעשים שהיו. העיקר הוא התוך ההסברה הפנימית שבהעניינים. וזה יתרומם עוד יותר בכל מקום שנמצא כוח סותר, שאנו מתעוררים להתגבר על ידו. (אגרות ראי"ה חלק א עמ' קסג)

דווקא האמונה העליונה מצריכה הליכה, לא אל השגור על הלשון, אלא על התוכן הפנימי. ולעיתים דווקא מי שהאמונה אינה שגורה לו, ממילא אינו נתפס למשמעויות מילוליות ומחשבתו פתוחה, דווקא הוא קרוב יותר לאורחא דמהימנותא:

יש כפירה, שהיא כהודאה, והודאה שהיא ככפירה. כיצד. מודה אדם שהתורה היא מן השמים, אבל אותם השמים מצטיירים אצלו בצורות כ"כ משונות עד שלא נשאר בה מן האמונה האמיתית מאומה.⁶ וכפירה שהיא כהודאה כיצד. כופר אדם בתורה מן השמים, אבל כפירתו מיסדת רק על אותה הקליטה שקלט מן הציור של צורת השמים אשר במוחות המלאים מחשבות הבל ותהו, והוא אומר התורה יש לה מקור יותר נעלה מזה. ומתחיל למצא יסודה מגדולת רוח האדם מעומק המוסר ורום החכמה שלו, אע"פ שעדיין לא הגיע בזה למרכז האמת, מ"מ כפירה זו כהודאה היא חשובה, והיא הולכת ומתקרבת להודאת אמונת אומן. ודור התפוכות כזה, הוא נדרש ג'כ למעליותא. ותורה מן השמים משל הוא על כל כללי ופרטי האמונות. ביחש של מאמר מבטאי שלהן, אל תמציתם הפנימי, שהוא העיקר המבוקש באמונה.

(אורות האמונה 25-26)

המשפט האחרון מבקש להציע לפנינו את התפיסה הבאה: היות ועיקרה של האמונה היא בתמצית הפנימית שלה, יתכן שלעיתים יוצר פער בין ניסוחי האמונה בלשונם הפשוטה לבין התוכן הפנימי כפי

⁵ דייק: פשטי תורה סופגים את משמעותם ואת הפירושו המדויק שלהם מתוך הראשית והאחרית ולא שהאחרית וודאי לא הראשית נבנית מתוך המשמעות הלשונית הפשוטה – ראה בהמשך הפרק.

⁶ שכן השמים מצטיירים ככתובת טכנית ואמיתות הופעתה של התורה האלוקית קשורה להיסטוריות של האירוע ולא לתוכנה הפנימי של התורה. מעניין להזכיר בהקשר זה את הרמב"ם שמבחין בין תורה אלוקית לכזו שאינה מאת ה' בקריטריונים של תוכן ולא בקריטריונים היסטוריים – מורה נבוכים חלק שני סוף פרק מ.

שהוגה אותו המאמין. ועל אף הזהירות הנחוצה מן המחשבות שאין לתת להם מלל⁷ הלא כאן שפתי הרב ברור מללו⁸.

יש להוסיף את המובן מאליו, שאין בכל דברים אלו כדי לתת העדפה אפריורית וגמורה דווקא לתפיסת המציאות ההיסטורית⁹ או הטבעית¹⁰ המקובלת בעולמם של חוקרים ומדענים ולהזניח את הספור הפשוט העולה מן המקראות. כל כוונת הדברים היא לעורר את המחשבה לדבר הפרדה ואי התלות בין צדקתה של תורה ותכניה האמיתיים לבין ההיסטוריות של העובדות המתוארות בה¹¹.

2b אמונה ורגישות טקסטואלית, אמונה ורגישות מוסרית.

על רקע האמור בפרקון הקודם יש להדגיש נקודה נוספת יותר קצרה בארוכה אך ארוכה יותר בחשיבותה. נקודת המוצא האמונית ללימודה של תורה, כשם שאינה מחייבת אימוץ של תפיסה היסטורית מסויימת, כך אינה אמורה לחסום את אופן הקריאה והלימוד של פרשיות התורה בשם טיעונים ערכיים או אמוניים. היעלה על הדעת כי 'אמיתה של תורה' תדרוש לבטל את אפשרות ההבחנה בפער בין פרק א' לפרק ב', של ספר בראשית, בשם אחדות מקורה האלוהי? האין לבחון את הפער, לא רק בשמות ה'¹², אלא גם בכלל תיאורי הבריאה¹³? האם קדושתה של תורה שוללת בחינת מעשה הרמאות של יעקב? האם היא מחייבת להיות אדיש לדמעתו של עשו?...

אין לשאלות אלו, ולסירוס או אי סירוס התורה ע"י מבקריה החיצוניים מאומה. החובה לעיין בתורה ולהבין את מסריה מוטלת גם על נאמני רוחה! לעיתים עולה חשש, כי קדושתה של תורה תמנע מללמוד את מה שמציעה התורה במפורש - בשם היותה אלוהית או בשל היותה אמיתית¹⁴.

ג. היש ערך בהישגים של הלימוד המחקרי?

1. מבוא

הרב קוק, בשעתו, הבין את הצורך בעריכת שינוי בסדרי הלימוד המסורתיים. הוא מזהה שהמחלות הרוחניות של הדור קשורות, בין השאר, גם לחסכים בתחומים שונים של סדרי הלימוד המסורתי¹⁵. בבירוריו הציבוריים הוא מעלה סדרה של שינויים שלדעתו חייבים להתבסס בלימוד המסורתי. השינויים כוללים לימודים שמטרתם הכשרת התלמיד לעמוד במלחמת החיים הן במובנה המצומצם (כמו רכישת שפת מדינה או מקצוע לפרנסתו) והן המובן הרחב והרוחני (היכולת להעמיד תורה חיה במציאות החברתית התרבותית של זמנו).

סביב ענין זה הוא ניהל בירור נוקב עם הרב י"א הלוי בעל 'דורות ראשונים'¹⁶. בירור זה מתפרסם על תחומים שהם מעבר לענייניו של מאמר זה, אך יש בו נתח חשוב העוסק בסדרי הלימוד והתחדשותם¹⁷. בהקשר זה,

⁷ ראה קובץ ד סעיף ב.

⁸ עוד על הפער שבין הפן ההיסטורי לבין התוכן האמיתי, ראה בקובץ ו סעיף קמא: וצדקו כל החיוניות העתיקים, אף שהיו כהים מצד המבט ההיסטורי, אבל מלאי אור מצד המבט הרוחני היותר מתעלה...

⁹ ראה למשל את האפשרות שמעלה ח' חפץ ביחס להיסטוריה של בית שני בתוך מגדים יד, תשנ"א, עמודים 78-147.

¹⁰ ראה באגרות ראי"ה ח"א עמוד קסד שנראה כי הרב קוק מבקש דווקא לשמר את הפרשנות הפשוטה של התורה. וראה גם באגרות ח"א עמודים מח-מט.

¹¹ מעין מפעלו של הרמב"ם המבקש לנתק בין שאלת בריאת העולם או קדמותו לבין היסוד של קיומו של האל. ראה מורה נבוכים ח"א פרק עא (עמודים קכג-קכד בהוצאת הרב קאפח). וראה עד כמה רווחת אבחנה זו אצל חוקרים שעסקו בסוגיה: א' בן תור, ארכיאולוגיה – מקרא – היסטוריה, בתוך הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא, ירושלים, תשס"א, עמוד 18 (דברים נחרצים במידת תמימותם...). י' הופמן, היסטוריה מיתוס ופוליטיקה, שם עמוד 33 (במאמרו בירור נרחב בדבר היחס שבין השקפת החוקר לתוצאות חקירתו). ע' מזר, דברים על הזיקה בין הארכיאולוגיה של ארץ ישראל לחקר ההיסטוריה של תקופת המקרא, שם עמוד 97 (אבחנת אחד העם בין אמת היסטורית לאמת ארכיאולוגית). ועוד.

¹² שעליו כבר עמדו חכמים הראשונים ראה פירוש רש"י לבראשית וגם בתורה שלמה (לרב מ' כשר) ח"ב, בראשית פרק ב, אותיות פג-ד9.

¹³ ראה למשל הערותיו של הרב י"ד סולביצ'יק בספרו איש האמונה עמודים 13-14 ובהמשך.

¹⁴ וחז"ל שתמיד משמשים לנו מדד לדרך הראויה לליבון דברי תורה הלא הם מעירים הערות חותכות הן ביחס למעשה הרמאות (מדרש תנחומא, פרשת ויצא, סימן יא) והן ביחס לדמעתו של עשו (ילקוט שמעוני, פרשת תולדות, רמז קטו).

¹⁵ ראה למשל את האגרת החרפה (והנוראה!) עם הביקורת הקשה על נוהל לימוד התורה בזמננו: אגרת תפד, אגרות ראי"ה, ח"ב עמודים קכג-ה.

¹⁶ יחסיו של הרב קוק עם הרב י"א הלוי ראויים לליבון מפורט. נראה שהרב תלה בו תקוות יתירות שלא מומשו ביחס לאפשרות שיתוף הפעולה שלהם לתיקון החינוך וחיי הרוח בעולם היהודי והארצישראלי. אי מימושן של התקוות קשור לאורנטציה של מאבק מול חיפוש שלום (ראה איגרות ראי"ה חלק א עמ' קסח) אך גם עקב שמרנותו של הרב י"א הלוי (כפי שעולה באגרת ה"ל). ביטוי משמעותי לביקורת על שמרנות זו מציע הרב קוק באגרת לרב מאיר בר אילן (אגרות ראי"ה חלק ב עמ' כ). באגרת זו הוא מעלה על נס את הדברים הטובים שישנם גם בספרים הפגומים מבחינה אמונית (!). יחד עם זאת הוא מבקר את ספריו של הרב י"א הלוי (ושל ההיסטוריון יעבץ) בכך שהם נגועים במגמתיות (!) – והאמת אהובה מכלל...

הרב קוק אמנם מודה לרב י"א הלוי, כי בדרכי החינוך הראויים בארץ ישראל אין צורך לחקות את אירופה¹⁶, על סדרי לימודיה, אולם מגמתו הכללית של הרב, היא הצורך בהתחדשות של מוסדות לימוד והעמדת אתגרים רעניים ודרכי לימוד חדשות בתוככי עולם הישיבות. מגמתו של הרב קוק באיגרתו אינה לצמצם ולקיים את הישן (כפי שמבקש הרב י"א הלוי לרסן ולעצור) אלא לחדש ולהרחיב יותר ממה שהרב י"א הלוי מוכן. בין החידושים שהרב קוק דורש להוסיף לדרכי הלימוד הישיבתיים: תורה שיש בה מענה לצרכי הדור, רענונות ובריאות ושמחה, עיסוק בצד ההיסטורי של התורה ופיתוח גישה ביקורתית. (אגרות ראי"ה ח"א, עמ' קפח)¹⁹:

כלומר, להכניס רוח חיים בתוך הגיון התורה באופן חזק כזה, שיוכל לעמוד בפני סערת הזמן, ולהגדיל את הכמות ואת האיכות של לימוד התורה, להרגיל את התלמידים ללימוד גם מקצועות, אשר כפי ההרגל הישן לא היה להם עסק עמם, כמו שימת הלב להצד ההיסטורי והביקורתי, אשר חטפו אותו ברוע מהרסים ומחריבים, עד אשר קם כ"ג²⁰ להושיע את חכמת ישראל ביחש להצד הראשון²¹ ביחוד, וכדרכה על תורה, כל אשר יוסיף לעבוד במקצוע זה, החדש כמעט אצל חכמי תורה האמיתיים, כן יוסיף להניח מקום לאחרים לשוטט ולהרבות הדעת. והידוע כזה אינו עלול בשום אופן להשכיח את התורה. חלילה, ולעשות את הרבנים לאינם יודעים אותה, ואת היראים, המושפעים מרוח קדוש זה לאינם-יהודים יותר מיהודים²², כ"א להרחיב את השכל. להגדיל את החריפות ואת הבקיאות, לחבב את התורה, לרומם את הנשמה הישראלית ולגרוש את כל רוח זר, אותו שהוא כרקב לבית יעקב, ע"י רוממות הנפש, הבאה מידיעת גדולת ערכה של תורה וכחה האלהי, המתגלה דוקא ע"י כל הקיפה, מי ימלא גבורות ד' ישמיע כל תהלתו".

עלינו להשמר מאד מדרכים חדשים" אומר כבוד גאון. ואני הנני אומר בבטחה, שכבודו יודה, שיותר הועיל הוא למצב היהדות בספריו ההיסטוריים, אע"פ שביחש של כל המחברים שוקדי תורה הלך בדרכים חדשים, ממה שהועילו לנו כמה מחברים אחרים, שנתנו לנו עוד חידושים ופולפולים ע"פ הדרכים הישנים²³.

באופן כללי דרכו של הרב קוק כפי שלימד פעמים רבות היא להתמודד עם התופעות שיש בהן התנגדות אל הקדש למצות מתוכן את הטוב והנעלה, לסנגן ולא להתחמק מהתמודדות. כל התחמקות על אף כל הרווחים שהיא תוליד, מולידה אתה גם חולשה.

טבע הצורה הרוחנית, במקום שהיא פוגעת במכשול על דרכה מאיזו הופעה רוחנית אחרת המנגדתה, הוא : אם תטה את הדרך בכשיל האחרונה, או אף שתשאיר בצבינה ותחזיק מעמד, מכל מקום לא תמלט מאיזה פגיעה ורפיון ; אבל אם תסול לפניה מסילה חדשה, ע"י השפעתה של הצורה המנגדת ובעזרתה, אז יוסיף לה הכח המנגד עצמה, עד שתעמוד על ידו על נקודה יותר גבוהה ומזהירה ותצא בור נצחון חדש בעיקר מטרתה ויסוד חייה : ואחר שהשתמשה בכח המתנגד, אם תמצא את לבבה

ניתן להבחין בין עמדתו של הרב קוק הרואה בכוחו של בית הדין לדרוש את התורה, לחדש הלכה, על פי המאורעות המשתנים (אגרות ראי"ה חלק א עמ' קג) לבין תפיסתו של הרב י"א הלוי בדבר טיבן של הדרשות שאינן אלא לסמוך על הקבלה הידועה (עיי' דורות ראשונים א, ה, עמוד רמד). עמדתו של הרב י"א הלוי מעמידה אומנם את מסורת ההלכה על קרקע יציבה אך תתקשה לעמוד בפני הביקורת העולה מפשוטם של מקורות חז"ל רבים, ובפני התביעה להתחדשות התורה והיענותה לאתגרי הדורות. לתפיסה מנוגדת ראה א' רזנק, הלכה אגדה ונבואה בתורת ארץ ישראל, בתוך מאה שנות ציונות, ירושלים, תשס"ג, עמוד 284 באזור הערה 151.

¹⁷ גם בתחום זה חלק נכבד של הבריר נוגע למשקל שיש להעניק לעיסוק בתחום הרוחני של התורה: הלכות האמונה והרגש. גם בתחום זה לא עוסק המאמר.

¹⁸ על יחסו של הרב קוק ל'אירופה האקדמית והתרבותית' (להבחין [אבחנה שלא תמיד חדותה נכרת] בינה לבין 'אירופה הנוצרית' שעליה ראה למשל באורות עמוד טז) ראה באורות עמוד נב ועוד. על הפער בינה לבין התרבות הישראלית ראה באגרות ראי"ה ח"א עמוד ריד, ח"ב עמוד רט-רי, רעט ועוד.

על אפשרות הגישור והחיבור בין התרבות הישראלית לאירופית ראה באגרות ראי"ה ח"א עמוד פו, ח"ג עמוד קעג ועוד. ובכלל במקומות רבים בלשונו, 'אירופה' הוא שם נרדף: לתרבות, למודרניות ולסמכות (המוצדקת או הלא מוצדקת) בעינינו אלו. החל מטיבם של ארונות, דרך נורמות של אסטטיקות וכלה במילה התרבותית והערכית.

¹⁹ כדאי מאוד לעיין בכל האגרות ולראות את מגמתו של הרב קוק לנקוט בדרכם של חכמי יהדות אשכנז שאף הם בקשו רענונות בלימוד התורה ומענה לשאלות הזמן העכשווי. ועוד ועוד.

²⁰ = כבוד גדול או כבוד גאון. הכוונה לרב י"א הלוי עצמו שבחיבוריו 'דורות ראשונים' העמיד דרך הרצאה היסטורית חילופית לדרכם של חוקרי זמנו, דרך שיש בה הצלה רבה יותר לאמינות המסורת היהודית ולכבודה.

²¹ הצד ההיסטורי. מסתבר שבצד השני (הצד הביקורתי) כולל הרב קוק את כל מה שמכונה כיום פילולוגיה או ביקורת הטקסט.

²² כפי שטען כפי הנראה הרב י"א הלוי ביחס לתוכניותיו של הרב קוק. ראה
²³ לדברי האמת והישר האלו יש להוסיף את דבריו של הרב קוק לרב הלוי באגרת קודמת (אגרות ראי"ה א עמ' קסט: אנחנו חייבים לראות את הנולד ולדאג בעד מצב היהדות הארצישראלית, שהיא במובן ידוע היהדות הכללית של כל ישראל, שיהי' לו בסיס חזק לדורות יבאו. וזה אי אפשר כ"א ע"י מה שנמשך כחות חדשים אל תוך המחנה המחזקת בעץ החיים של תורה ואמונה, באופן שיהי' להם מעמד נכון בחיים, ע"י מה שיהיו מוכשרים לחיי החברה, ע"י הידיעות הנוצרות בלימודי ידיעות העולם והשפות היותר מוכרות, ועם זה להמשיך אורה עליונה של דעת היהדות במעלתה הייחודית עליונה, שהיא מגעת עד מרומי דעת ד', ע"י התרחבות ידיעת חכמת ישראל לכל מקצועותיה.

ישור להרסו יעלה בידה על נקלה. (מאמרי רא"ה עמ' 19)
 דרך ההתמודדות החיובית אותה הוא מציע (מסילה חדשה, תוספת עוצמה על ידי הכח המנגד, עמידה על נקודה יותר מזהירה וכו') עומדת ביסוד האמור במאמר תגובה זה.
 לענין זה היבטים נוספים הנוגעים לאופיו הרוחני של הלומד למסוגלות התרבותית שלו. כיום רבים לומדי התורה שהתעלמות מהשיגי עולם המחקר לא תחשב אצלם רק פגיעה במלאות של ידיעת התורה, אלא גם שקר נפשי ופיצול רוחני שמעקב את כל מרחב החיים הדתיים. כך בזמנו כותב הרב קוק ביומנו:
 ... מי שדעתו רחבה, ועומד הוא להכניס את כל המון הרעיונות המשוטטים בעולם אליו, למתקם ולהחזירם לטובה, כשדעתו מצמצמת, על ידי עצמו, או על ידי איזה השפעה, ואפילו כשהיה טובה מצד עצמה, כגון שקורא ספרים או שומע דברי תורה ומוסר מאנשים כאלה שלא באו למדה זו של הרחבה... אז כל אותם אוצרות החיים שבאלו הרעיונות, הנדרשים לכוא מן החוץ פניהם... הם נשארים בחוץ בלא כניסה ובלא תיקון... הם מעוררים יללה ועצבות גדולה וחשכה נופלת על העובר המשיג...²⁴

(קובץ ו סעיף ב)

2. ערכו של המחקר 'החילוני'
 אולם לאחר דברי האמת והשלום הללו יש מקום לבחון באופן מתון מה ראוי להיות היחס של לומד התורה האמוני כלפי שיטות המחקר שנקודות המוצא שלהם אל כתבי הקדש אינן אמוניות. מה היחס אל השיטה ומה התגובה הראויה לגילויים ששיטות מחקר אלו חושפות ביחס למקרא וביחס לספרות חז"ל. האם בגלל שאיננו יכולים לקבל, ואנו שוללים מכל וכל את נקודות המוצא עלינו גם להתעלם מן הברורים שנעשו בתחום זה? האם באמת אין כל ערך למחקר אקדמי בספרות המקרא, על פי הגישה האמונית?
 המחשבה, כי ללימוד שנקודות המוצא שלו, ביחס לתורה, היא חילונית, אין כל ערך - אינה צודקת. המחקר החילוני עשוי לחשוף גילויים בתחום הגיאוגרפיה המקראית או ההיסטוריה שלה.²⁵ הוא עשוי לגלות הערות חשובות ביחס ללשון התורה ולמשמעות מילתיה.²⁶ הוא יכול לחשוף תבניות ספרותיות בעלות ערך ומעמד במבנה הספור המקראי.²⁷
 חכמי התורה הנאמנים יכולים לעשות בתגליות אלו שימוש רב בבואם ללמוד את התורה. הפרשנות החילונית פותחת בפניהם צוהר, מגוונת בפניהם את אפשרויות ההבנה של התורה בבואם לגלות את דבר ה'. חשיפת דבר ה' עשויה לעמוד על תשתית יותר מוצקה, להתפרש ליותר גוונים, ולהיות נשמעת ליותר אוזניים אם תקח בחשבון את גילוייו של 'מדע המקרא'.²⁸
 בסעיפים הבאים יפורטו שני תחומים שבהם 'למחקר החילוני' עשוי לתרום תרומה של ממש ללימוד התורה הטהור והכשר.

²⁴ ראה שם בסעיף בו מציע הרב קוק גם פתרון למצוקה. פתרון הכולל נטילת העוז של אמונה התמימה והסגורה מבחינה תרבותית ויצרפה אל עולמו החפץ הרמוניה שלמה.

²⁵ ראה את דבריו של 'אליצור ב

הרואה במחקר הגאוגרפי תחום שתרומתו מרובה וסכנותיו האמוניות אפסיות. וראה גם את תביעתו של הרב קוק (אגרות רא"ה חלק ב עמוד קפא) להעמיד פרק מבואי לכל סדר ולתושבע"פ בכלל הבוחן את: 'שמות כל המקומות שהוזכרו... וכן האישים והעובדות ההיסטוריות, פתרונו המדויק, בירוד ערכיהם הגיאוגרפיים וההיסטוריים'.

²⁶ אלפי הערות לשוניות פרטיות משובצות בדברי פרשנים ישנים כחדשים. מאות מאמרים המעלים פנינים בתחום זה נכתבו בשנים האחרונות. על תפקידו של חקר הלשון (הפנימי וההשוואתי) ראה אצל מ' רוטנברג כללי תחביר נעלמים של לשון המקרא, תל אביב, תשל"ט, בעיקר במבוא עמודים 13-16 ודוגמאות רבות בספר עצמו, וראה עוד לעומתו (?) במבוא לספרו של ש' קוגוט, המקרא בין תחביר לפרשנות, ירושלים, תשס"ב, עמודים 15-19 (בעיקר עמוד 19).
 חן חן לרב חנוך גמליאל שהפנה אותי למקורות אלו.

²⁷ ראה פועלו של הרב ברויאר, על שיטתו ראה למשל בספרו פרקי מועדות, ירושלים, תשמ"ו עמודים 11-22. וראה עוד את מגוון המאמרים המתחדשים בשנים האחרונות הנוטלים מן המחקר את כלי הניתוח הספרותיים שלו ומגלים באמצעותם פנינים יקרות בפשוטו של מקרא למשל במרחב מאמרים ב'מגדים' או לאחרונה בספרו של הרב א' סמט ועוד רבים.

²⁸ משל למה הדבר דומה? לחוקר המבקש לעמוד על המבנה של מכונית משוכללת או מקרר חדיש. אין הוא מבין כלל את תפקידה של המכונית (לנוע ולהעביר נוסעים ממקום למקום) או המקרר (לקרר מאכלים ולשמר את טריותם). אבל עבודתו הדקדקנית תספק מידע מדויק ביחס לגודל, לצורה, לחלקים וליחס ביניהם. אי הבנתו את תכלית המכונה יתכן ותוליך אותו למסקנות מצחיקות על טיב מושא מחקרו, אך הוא עשוי לגלות פרטים שנעלמים מעיני מי שמבין את התכלית ופחות מודע לפרטים החלקיים. עבודתו של החוקר עשויה להיות יקרת ערך בעיני מי שמבין את תכליתן של המכונית. בין עיצובם של המכונית או המקרר לבין תכליתם יש מתאם. המכשירים הללו עוצבו, ראשית כל, כדי להיות יעילים בשירות מטרתם. עמידה על הצורה החיצונית רומזת לתוכן הפנימי ומסוגלת להעשיר אותו. מה נאה תלמיד חכם המסוגל לתאר את כל הרצף מן התכלית הפנימית אל העיצוב החיצוני.

2א מבואות

אחת מתביעותיו הקבועות של הרב קוק, ביחס ליצירות התורניות הנחוצות לדור, הוא מבואות לחלקיה השונים של התורה²⁹. הוא ראה ביצירת מבואות לחלקיה השונים של התורה 'עבודת קדש', 'שימת עין למרחקים'³⁰ ופעולה המעוררת את הרוח לקדוש שם שמים! הוא קרא לבעלי הנשמות הכלליות לעסוק במבואות – בבירור מפתחות לכל ענין נשגב.

הרב קוק ראה ביצירה ספרותית זו צורך הדור. דור הרגיל אם על פי התפתחות נפשו ואם על פי דרכי לימודו להתבונן בפרט מתוך הכלל יבקש להכנס לעולמה של תורה בדיוק מן הדלת הזו – מן המבט הכולל המכין מצע לכל עיון ממוקד ומיוחד.

מי שסוקר את ההתפתחות של יצירת ספרות המבואות במאת השנים האחרונות מאז קריאתו של הרב קוק ליצירה בתחום זה יגלה כי רובה ככולה נוצרה בעולם האקדמי-מחקרי. דומה כי סודה של התופעה קשור למשמעת המתודית של הדיסציפלינה האקדמית. על אף שבשיטה זו יש בלא ספק יש יסודות המאיימים על השיח האמוני (ראה התייחסות לכך בפרק ד) הלא אי אפשר להתעלם מן העושר והשערים שהיא פותחת לעולמה של תורה.

לא זכינו שאת המבואות הללו יצרו אנשי בית המדרש המובהקים, אך המציאות העכשווית היא שמי שמבקש מבוא לתורה שבעל שבתב, כמו גם לזו שבעל פה, לספרות הפילוסופית שלנו, כמו לספרות הקבלה או החסידות, הוא אינו פונה לספרות בית המדרש אלא לספרות האקדמית. הוא עושה זאת, לא בגלל העדפה של מחקרי גויים, אלא משום שספרות של מבואות, כיצירה של בית מדרש, כלל אינה קיימת במציאות!

הרב הנזיר חזה לפני למעלה מ-80 שנה התפתחות בעייתית זו. חזונו, ביחס לשיבה המרכזית, היה להשיב ימים כקדם, שבהם המכללה על הלימודים החילוניים שבה משמשת בסיס והכנה ללימודים האלוניים (נזיר אחיו עמ' רעז). לדעתו:

אם הישיבה המרכזית תצמצם את חונו לימודיה, יש לחוש, כי המכללה החילונית שברשותה מדעי הטבע, תפתח גם כוחות רוחניים עבריים ברוח חילוני, ויהיה הקרע בנשמה הישראלית. בדברים אלו יש קריאה גדולה שלא לשים חיץ בין עולם לעולם. מתוך הרצון הגדול של הגדלת הקדש וטהרתו ראוי להעמיד את שיטות המחקר בתוככי היכל ה' על מנת להעצים את כוחה של דרך התורה ועל מנת לקרבה להשיגיה הרוחניים הגדולים: תחיית רוח הנבואה (- דברי הרב הנזיר שם). לימודים אלו חייבים לכלול, לדעתו, לא רק את תולדות האמונה הישראלית לדורותיה (כולל הפילוסופיה האשכנזית שכלפיה הביע הרב קוק הסתייגות - שם עמ' רע"ו ועמ' ר"פ) אלא גם בקורת המקרא (!) מתוך מגמה לבקרה ולהעמיד את לימוד המקרא על רוח הנבואה!

2.ב לימוד משווה

היש מקום לשבץ בלימוד התורה גם עיון משווה לתרבויות אחרות או שיטות משפט חילופיות? היש מקום לעיין בספרות העוסקת בענין ולהשתמש בהשיגים המדעיים בתחומים אלו? דומה כי התשובה היא חיובית!

אם הרמב"ם טוען שלא עמד על טעמן של הרבה ממצוות התורה, עד אשר עמד על שטות ה'צאבה' והשקפותיהם (מורה נבוכים חלק ג פרק כט - עמ' שמב במהדורת הרב קאפח), ואם הרב קוק מבאר את עניני המלחמות שבתורה על רקע ההבנה שהשכנים כולם בני אותו זמן היו זאבי ערב (אגרות ראי"ה ח"א עמ' ק), מדוע לא יעמדו לומדי תורה בני זמנינו ויבארו את חוקי התורה תוך השוואה לחוקי חמורבי? מדוע לא יראו ויבליטו את מעלתה של התורה, את מעלת חוקיה דווקא תוך השוואה זו?³¹!

מובן שלימוד מצוות התורה מתקיים תוך אמונה ואמונה שמצוות ה' הם, אך אם למוחננו הדל תובלט נבדלותן ומעלתן דווקא בדרך ההשוואה - היש בכך גנות? האין גישה זו בכלל הדרכת חז"ל (ברכות דף יט עמ' ב): לעולם ישתדל אדם לצאת לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו, אלא לקראת מלכי אוה"ע שאם יזכה יבחין?³²

לכך יש לצרף את העובדה שבתוכנית לישיבה המרכזית אותה הציע הרב דוד הכהן - הנזיר, לפני הרב קוק מופיע בפרק התלמוד גם (נזיר אחיו חלק ג' עמ' רעט):

שיטת המשפט התלמודי בהשוואה משפט הרומי.

על פי עדותו של הרב הנזיר לאחר שעיין הרב קוק עיון מתון וממושך בתוכנית חיונה את דעתו עליה המילים הבאות (שם עמ' רעו):

אילו הייתי אני מחבר תכנית, הייתה ג"כ כמותה³³.

²⁹ ראה למשל אורות הקדש חלק ג עמ' יט. ובהרחבה רבה כתוכנית מסודרת רבת ענפים בגניזת הראי"ה עמ' 5-154. וראה גם את תוכנית הרב, למבוא לסדר נזיקין, כחלק מן המבוא הכללי לש"ס, כחלק מן המבוא הכללי לתורה כולה - אגרות ראי"ה ח"ב עמודים קפ-קפב. הרב קוק עצמו מעיד כי הוא עצמו מבקש לכתוב: ספר כללים ומבואים לכמה עניני תורה, מעשיים ועיוניים... אגרות ראי"ה ח"ב עמוד רסד.

³⁰ הפך מ'למדנות קטנה'...

³¹ מספר מאמרים השוואתיים נכתבו ברוח זו. ראה למשל מ' גרינברג, הנחות יסוד של החוק הפיליני במקרא, בתוך , עמודים 13-37. תודה לצ' פורת שהשאיל לי תצלום של המאמר.

³² עני' היטב עין אי"ה ברכות חלק ב' עמ' 373.

³³ הוא הביע הסתייגות מן המגמה לכלול בסדר הלימוד גם את הפילוסופיה האשכנזית (עמוד רעו-ז). יש להעיר כי גם בתוכנית שנושמה על ידי הרב קוק, הישיבה המרכזית העולמית בירושלים, בתוך מאמרי ראי"ה, עמודים 65-62, אין הוא כולל לא פילוסופיה אשכנזית ולא לימוד השוואתי, לא

ואכן בתוכניתו למבוא לסדר נזיקין³⁴ מציע הרב את הרכיבים הבאים: לחקור גם על העבודה החיצונית, כשכל הנכרים, הקראים, ולברר את המקום שהלכו בו לפי תומם בדרך ישרה ומקום המערה רגליהם...

יש להוסיף, שהרב קוק עצמו בהתמודדו עם שאלה זו, של דמיון בין דברים המצויים בתורה לבין תופעות שנתגלו בתורות המזרח הקדום, לא שולל זיקה של קשר ביניהם: אם על רקע מקורות נבואיים שקדמו למתן תורה, אם על רקע תכונתה של הנבואה להתנהג עם האדם כפי טבעו. לכן, נקבעו אותם מנהגים אנושיים, שקדמו למתן תורה, שזוהו כמוסריים וכבעלי פוטנציאל של השתלבות, בתורת הנצח והם שובצו בתורת ה' (אדר היקר עמ' מב).

אמנם, ראוי להדגיש שלשונו של הרב קוק כוללת גם את הרמיזה שהדמיון נתלה בהשערות הפורחות באוויר (שם), אולם דומני, שעיקר כוונת ביקורתו היא למסקנות של כפירה הנלוות באורח מתמיד למחקרים מסוג זה – מסקנות שהרב גורס כי טיעונים פשוטים של שכל ישר יכולים לבטלם. יש להדגיש הביטול אינו מתייחס לעצמותן של התופעות, ולענין גם לא ביחס לעצם טענת השוויון או אפשרות ההשוואה, אלא למסקנות הכפירה הנלוות – ביטול מקורה האלוקי של תורתנו.

ד. הסכנות

1. סכנת המסקנות – הבעיה הגלויה

הגישה הביקורתית, הפתוחה, על פי הצהרתה, בדרך מחקרה ובמסקנותיה האפשריות, עלולה והיא אכן מולידה תוצרים שאינם עולים בקנה אחד עם המסורת הצרופה. תוצאותיה עלולות לשלול את האמונות המסורתיות ולקלקל את היסודות המזינים, אצל האדם הדתי, את גישתו למקרא כמקודש ואל ספרות חז"ל כמייצגת את דבר ה' כפי שנתגלגל במהלך הדורות. מסקנות אלו מולידות בין השאר פקפוק בדבר ההבנה הנכונה של מוסרי המסורת והצבעה על הפער שבין 'הפשוט' לבין הפרשנות המסורתית. הצבעה על תהליכים של שינוי במסורת סביב התרחשויות בתחום התרבות האנושית וחיי החברה שלה, עלולות להפקיע מן המאמין הדתי את אופייה הסמכותי של התורה³⁵. אולם, בעיניי, זו, דווקא בגלל חריפותה ובגלל ההתנגשות החזיתית והמפורשת שלה עם המסורת האמונית, היא הבעייה היותר קלה להתמודדות³⁶. היכולת להצביע על קצרים בדרך החשיבה הביקורתית כמו גם היכולת לפרש את המסורת באופן שתוכנה יעלה בקנה אחד עם המסקנות המחקריות שתיהן נחשבות דרך המלך ביישובן של סתירות שבין מדע היהדות לבין מסורתה³⁷.

הבעייה החמורה יותר היא הבעייה המובלעת – בעיית השפה.

2. בעיית השפה

הלימוד האקדמי משתדל לנתק (ורואה בכך מעלה) בין הלימוד לבין נושא למידתו. הזדהות בין החוקר לבין תחום מחקר תקלקל את השורה. החוקר מבקש להעמיד עצמו כשופט (המורס מעל נשוא חקירתו) ביחס לתחום אותו הוא חוקר. גישה לימודית זו הפוכה מדרך הלימוד המסורתית המבקשת ליצור הזדהות של

(ביקורת של) ביקורת המקרא אף לא לימודים מקצועיים כמו בוטניקה ואסטרונומיה (המופיעים בתוכניתו של הנזיר – שם בנזיר אחיו עמוד ר"פ). אמנם התוכנית במאמרי ראי"ה מפורטת פחות ועוסקת בעיקר בכללים (למשל: אין כלל פירוט של לימוד ההגות היהודית של הדורות האחרונים ואף לא לימודי קבלה). יתכן שההבדלים נובעים גם מן המכותבים השונים (התוכנית במאמרי ראי"ה יועדה כנראה לצבור היהודי באמריקה), ששמיעתם והבנתם שונה.

³⁴ אגרות ראי"ה ח"ב עמוד קפב.

³⁵ שכן אם לא אלוקים נתן את התורה, ומה שכתוב בתנ"ך אינו הציטוט המדויק של דבריו, ואם פרשנות תורה שבע"פ נתעוותה סביב פערים בין תקופות ומה שפרשו פרשו מתוך זמנם ומקומם ולא מתוך זיקה מוחלטת לדבר ה', הלא אין לראות בכל המקורות המקודשים אלא אוסף של דברי חכמה ופולקלור של זמנים עתיקים שהקשר בינם לבין חייו של המאמין כאן ועכשיו מקריים בהחלט. ראה גם הערה קצרה בענין זה של הרב ויינברג, הובאה אצל הרב שפרבר עמ' 21.

³⁶ ראה את ניסוחיו של הרב קוק בהתייחסו לסתירות מסוג זה: 'דקדוקי עניות של מחשבות שטחיות, שסתירותיהן כבר נתבררו ונתלבנו למדי' – אדר היקר עמוד מב, או העברות של דמיונות - שווא' אגרות ראי"ה ח"ב עמוד קיט.

³⁷ לתחום שייכת למשל יצירתו של הרב י"א הלוי המתמודד עם גישות היסטוריות ביחס לעולמה של היהדות ותורה שבעל פה, גישות שלא עולות בקנה אחד עם התפיסות המסורתיות. הרב הלוי עורך את התמודדותו בין על ידי הצעת חלופות פרשניות לעובדות או לטקסטים בין על ידי משיכת המסורת לנתיב שיוכל לקיימה אל מול הביקורת. וראה גם דוגמאות מסוגיה שכנה: מדע מול אמונה, את גישתו של הרב קוק באגרות ראי"ה ח"א עמודים ק"ה, קסג-ד, המדגיש את כיוון הפרשנות הפנימית העולה בקנה אחד עם המסקנות המדעיות. זאת לעומת גישת האדמו"ר מלובביץ המדגיש את הפקפוק בדרך הסקת המסקנות המדעיות, הנ"ל גיאופיזיקה או אמונה, בתוך תורה ומדע, תל אביב, 1970, עמודים 23-33. שתי הגישות מקור להן אצל ריה"ל, כוזרי, מאמר א סעיפים (סג) - סז, וראה גם בשיחות הרב צבי יהודה: אמונה ומדע, הרב ש' אבינר עורך, ירושלים, תש"ם, עמודים 1-2, המבחין הבחנה דומה. ובכל הסוגיה ראה אצל ש' רוזנברג

הלומד עם תוכן למידתו³⁸ ורואה את המקורות ואת גיבוריהן (במקרא, בחז"ל ובהמשך הדורות) כגדולים ונושאי הערצה שעל הלומד לקבל דבריהם בענווה³⁹. נקודת המוצא של המחקר, בגישתו אל מקצועות התורה השונים ככרי ניתוח על"פ גישתו, היא שספרות זו ניתנת להיות מנותחת כיצירה תרבותית אנושית⁴⁰. נקודת מוצא זו הפוכה מדרכו של הלומד המסורתי. תהא אשר תהא תפיסתו בדבר מקורו האלוקי של המקרא, במידה והוא אחוז בגישה זו חייבת היא להקריין על דרך לימודו⁴¹. ראיית התורה כיצירה אנושית לא תוכל לעלות בקנה אחד עם נטייה זו. נקודות מוצא אלו המזינות את אופן ואופן ההתדיינות בלימוד המקראי-אקדמי יוצרות שפה של לימוד ושפה של תרבות שהנחות יסוד אלו בלועות בתוכה. התרגולות של הלומד לשפה מפנימה אצלו את הנחות היסוד הבלועות, לעיתים גם בלי מודעות לדינמיקה של התהליך. השפה המחולנת ביחס לתורה ולימודה היא הקושי הגדול והסיכון הכבד שקיים בהזדקקות לדרכי המחקר בלימוד התורה ובהוראתה⁴². שכן השפה יש בה כוח לקבוע את הגבולות, לעצב את המחשבה ולהגדיר את הערכים⁴³. הפער שבין השפה האמונית וערכיה לבין השפה המחקרית והנחותיה הוא תהומי⁴⁴. והמבקש לשמר את אמונתו ואת שפתה לא ימסור את נפשו ואת לשונו להשפעה זרה⁴⁵. ומה עליו לעשות?

³⁸ 'תורה דיליה' – קידושין דף לא עמוד א.

³⁹ 'אם ראשונים כמלאכים' –

⁴⁰ תמצית הפערים ופחת למשמעותם הרוחנית ראה אצל מ' כהנא, מחקר התלמוד באוניברסיטה

הלימוד המסורתי בישיבה בתוך בחבלי מסורת ותמורה, עמוד 115

⁴¹ גם סימון מודה לזה. ראה דבריו בעמ' 234. אמונה בא-ל והיותו נותן התורה קודמת לחקירה

ומשפיעה עליה...

⁴² דומה כי בעיקר ביחס לבעיות אלו אנו מוצאים אצל הרב קוק הסתייגות מעיסוק בתחומים שמחוץ לגבול ישראל ותורת אמת שלו. ראה גנזי ראי"ה עמוד 144: ... 'יש לפעמים למנע מעסקי ידיעות חיצוניות וחילוניות כי היכי דלא ליטרדו את הנפש מההתקשרות הפנימית שלה באריגתה את התוכנים העליונים של הקודש'.

או אורות האמונה עמוד 15: 'מהרשעה ודעותיה, אין לקחת שום עור וסיוע, אפילו בדברים הטובים שבה מהרעיונות הנראים ומסכימים להתוכן הטוב. והקודש שנמצאים באוצרה, צריכים להזהר, הארס המתדבק שמון הוא בעומק התוכי שבכל הגה מחשבה והרגשה שממקור משחת זה הם יוצאים'.... ויש להאריך בענין זה ובישוב הנסיונות השונות בדברי הרב קוק.

⁴³ על השפה כבונה את החכמה ראה דרשות ראי"ה לימים נוראים עמוד ח: 'כי באמת כל החכמה תלוי' בדיבור והשלם בדיבור על האמת הוא מגיע לחכמה'... על היחס שבין השפה להכרה ראה עוד ⁴⁴ ראה הערה מחכימה של ג' ברעלי (על תלמוד תורה שחולק, בתוך אלפיים, תל אביב, תשנ"ט [18]), עמ' 9 (ואילך) המעלה טיעון דומה ביחס למציאות הפוכה. על פי גישתו, אדם שאינו מאמין – כופר - לא יכול ללמוד תורה! שכן בלימוד התורה (בדרך המסורתית) בלועות הנחות ואמונות הקשורות את הלימוד אל זיקת האדם לאלוקים ואל המחוייבות לשמירת המצוות (הראשית והאחרית...), דבר שלא עולה בקנה אחד עם השקפת עולמו של 'כופר אמיתי'...

⁴⁵ יש צורך להבהיר כי בניגוד לבעיה הראשונה, בעיית השפה מתעוררת לא רק מתוך עיסוק במדעי היהדות אלא גם מתוך עיסוק במדע בכלל ומדעי האדם בפרט. הקונה את שפת המחקר בתחום הספרות או הסוציולוגיה, הפסיכולוגיה או ההיסטוריה הן תדרושנה ממנו את תפיסתו גם כאשר יקרב אל הקודש ללמוד מקרא או תלמוד, להכיר את אמונת ישראל או את תולדותיו. המחשבה, כי ניתן לבדוד את לימודי הקדש משאר המדעים ומן התפיסה המדעית הכוללת, לא עומדת במבחן העיקרון – השפה ולא במבחן המציאות החינוכית התרבותית של צעירי דורנו.

כשלימודי החול נרכשים ברמה טובה, הם מקנים לאדם מתודה של חשיבה, צורה של ניתוח, משקפיים להתבוננות על המציאות ועל החיים. הרעיון שהאדם בהכנסו אל הקדש יחלוץ מעל רגלי מחשבתו את המנועלים הלימודיים הללו, את כל צורות ההתבוננות הזו ויהגה בתורה בדרך שונה לחלוטין היא לא מציאותית, לא ממשית ואינני משוכנע שהיא ראויה ואכמ"ל.

יש להוסיף, כי אותם ביטויים של הצורך לשמר את חיוניות התוכן הישראלי בדעת האמונה ולהיזהר שלא יתערב עימו זר, אותם ביטויים עצמם, מזכיר הרב קוק ביחס להיכרות העולם (אורות הקדש חלק ב עמ' שט):

ההבדל שבין הכרת העולם בתוך חזיון ריק, צללי צבעים וצלילי קולות מתעים, ובין הכרתו בעומק המלי והישות ההוייתית, תלוי בגודל העליה העצמותית של הנשמה... וכשנעמיק בדבר, נמצא, שכל משאת נפש חיצונית, כל חכמי הגוים וכל מלכותם, כל מה שהוא עומד בהכרתו ועומק חשקת עצמיותו מחוץ להספגה של העוצם, האור המלא כל, המרום מכל, מקור אור עליון, אשר תחתית הדרגתו היא ההבטאה של אור אין סוף, הוא הכל באמת חזון שא, ומקסם כזב, שאין פדות לאדם ממנו כי אם בריחה מוחלטת מכל משא של ישות כחובה, כדי לבוא להמנוחה הנכספת של האפסיות האמיתית. והמנוס אל הישות האמיתית, אל החיים במנוחת האמת שלהם, אינו כי אם בעומק עליונות זו, שאמונת ישראל, רוחו, נשמתו, שאיפתו, מדעו, וכל תקותו, וכל תקות עולמים בו נתונה. כל הגוים כאין נגדו, מאפס ותהו נחשבו לו. ואך בך אל ואין עוד. ואין מבלעדי מושיע. ואשם דברי פניך ובצל ידי כסיתך, לנטע שמים וליסד ארץ, ולאמר לציון עמי אתה. להנחיל אהבי יש ואצרתים אמלא...

ההיירות מן המבט הרחוק מן הקדש מחוייבת לא רק בלימודי הקדש אלא גם בהתבוננות בעולמו של הקב"ה ובלמודי מדעיו.

דומה שמישהו זה היא משימתם של גדולי תלמידי החכמים לבור את המושג מן התבן לסגן את העושר במידע ובתכנים הנחשף בדרכי החקירה ולהוליכו את בית המדרש ואל עולם האמונה. כדי שלא תכנע שפת האמונה לתרבות הסובבת יחד עם המעורבות והקליטה מעולם המחקר יש להגביר את עוצמתה של השפה האמונית. התוצר שיוולד יוכל להיות פיתוח היכולת לדבר בשפות שונות⁴⁶ או היווצרותה של שפה אמונית חדשה שהפנימה בקרבה את מה שמצאה בעולם התרבותי והמדעי סביבה. שפה אמונית זו היא ציפייתנו ותקוות גאולתנו⁴⁷.

מעין סכום

ביקורת המקרא, כמו הפילוסופיה הישנה והחדשה, כמו תנועת ההשכלה בשעתה וכמו הלאומיות הישראלית בהתעוררותה, אינה אלא אתגר מפרה לדרך הקדש. בכל התופעות יש איום על המסורת הנאמנה, בכל אחת מהן יש ניסיון אנושי להבנת המציאות שבתוכה האדם ותרבותו. כל אחת מהן לא יוצאת לדרכה מנקודת המוצא של הקדש. כל אחת מהן זכתה בזמנה לטיפולם של חכמי ישראל הנאמנים - היו שקרבו והיו שריחקו. כולם פעלו בסופו של דבר לסגן את התופעות, לעקר מהם את יסודות הכפירה ולאפשר את השימוש בהן להרחבת הרוממות של אמונת ישראל ותרבותו. ר' משה זיידל תלמידו הנאמן של הרב קוק וחוקר מקרא הנאמן למסורת ישראל, במחקרו, אינו נמנע מלעמוד על תוכנו של מילים ומשמעותם דרך ההשוואה לאוגריתית (או אכדית - חקרי מקרא עמ' יא הערה 10), ומוצא התאמה בין מחקריו שלו למחקריהם של נוכרים (שם עמ' קכג), ואינו בוש מלהעמיד פרשנות לכתובים הלקוחה מחז"ל ורש"י יחד עם נוסח הוולגטא ומבקר המקרא (עמ' קלב-קלג). דומה שדוגמאות אלו (ויש עוד רבות אצל זיידל ואצל חוקרים יראי שמים אחרים) הן עדות לכך כי אכן יכול יהודי ירא שמים, החפץ בה' ובתורתו, לחקור אותה בדרכים מגוונות, על מנת לעמוד על משמעותה כפי הבנתו, בלא שיפגום הדבר במאומה ביראת השמים שלו ובנאמנותו לדתו ולאוקיו. נאמנות זו שרירה וקיימת גם כאשר רוחב חקירתו פולש לדרכי מחקר ומקורות זרים לרוח היהדות הנאמנה והוא שט ודולה מהם פנינים על מנת ליפות את ההבנה של דברי התורה!

מהיכן יצמחו תלמידי חכמים כמו ר' משה זיידל? האם מן הישיבות הנועלות את הדלת בפני דרכי החקירה? האם מן האקדמיה שכוחות רוחניים אין לה ועתה ננעלת בפניה הדלת לזיקה וקשר עם עולם התורה? דומני, שחוקרים יראי שמים כמו הרב משה ד"ר זיידל, מצפים מגדולי תלמידי החכמים שלא יבזו את פועלם, אלא אדרבה יחזקו אותם במחקריהם וגילוייהם, יגלו התעניינות בדרכי מחקריהם. מבקשים הם כי ישתמשו גדולי תלמידי החכמים בתגליות המדעיות שלהם ביחס לכתבי הקדש, כדי לצעוד בדרכים הגדולות ולהעמיד מסילות עמוקות יותר ורעננות יותר בדרך ידיעת האלוקים ועבודתו. חוקרים בני תורה אלו היו רוצים להיות קשורים וחבוקים בגדולי התורה, לינוק ממשנתם הרוממה, מדרכי חשיבתם ומקרבתם אל ה'. משתוקקים הם לזיקה אל גדולי האמונה אליהם יוכלו לפנות בשעת מצוקה וקושי, כדי שיסקלו בפניהם את מוקשי המוות המונחים בדרכם, כדי שיעודדו אותם בשעת לחצם ויתפארו בהם בשעת הצלחתם.

סוף דבר

סופו של הבריר נעוץ בראשיתו. מובן הדבר ששורש הכל ותכלית הכל – יראת שמים. אם היא כאן הכל כאן. יראת שמים כשם שאין לה להיות ביישנית אין לה להיות פחדנית. ואמונה גדולה מרבה את הופעות האורה בתוך כל סגנוני החיים וגלויי הרוח, וחפץ הסבלנות היסודי שלה הוא לתן מקום לכל נטיה של אור, של חיים ושל הופעה רוחנית (אורות עמ' קל). מובן שבשאלת הקרוב והריחוק יש לבחון את ההשלכות החינוכיות והמציאותיות. יש מקום למחשבה שהרתיעה מן החבירה בין קדש לחול יש לה ערך של שלב ביניים בהעמקה של יראת שמים⁴⁸ או ערך משמר בעל חשיבות לרבים מן הלומדים⁴⁹. ולא לו שאינם נרתעים יש להעמיד את האתגר לקיים את השיח האמוני לא רק בניגוד לשיח התרבותי, אלא כמאוחה איתו, כמתעשר על ידו וכמתעלה מעליו. כל מי שדבר ה' נוגע בלבבו, עליו לתת יד למאמץ הזה, של הרחבת הופעתה של תורה על ידי מגעה עם התפיסות התרבותיות העכשוויות: הבו אור!⁵⁰ הרבו בהופעות חדשות! הביאו רעננות ובריאות לחיים! חדשו נשמות!⁵¹ בססו את התשתית לקומות העליונות של הקדש! אל תוותרו על הלימוד המסודר ועל ההשכלה הטבעית!⁵² עשו שלום⁵³ בין מקצועותיה השונים של התורה ובין גדולי תלמידי החכמים ומתוכם ישפך שלום עלינו ועל כל ישראל!⁵⁴

דרשוני וחיו – בכל התורה כולה!

⁴⁶ כפארפרזה יש להעלות את תמיכתו הברורה של הרב קוק בלימוד שפה אירופית וראה לעיל בהערה

⁴⁷ ראה אורות עמודים סח, פח. אורות האמונה עמוד 66.

⁴⁸ ראה שמונה קבצים קובץ ד אות קכט.

⁴⁹ על משקל דברי הרב קוק באגרות ראי"ה חלק ב עמ' קפז. וראה אורות הקדש חלק ג עמ' שכ.

⁵⁰ אגרות ראי"ה חלק ב עמ' קכד.

⁵¹ אורות הקדש חלק א עמ' סג.

⁵² אורות הקדש חלק א עמ' סד.

⁵³ אורות הקדש חלק א עמ' סה.

⁵⁴ עולת ראי"ה חלק א עמ' של, אורות הראי"ה עמ' טז, מאמרי ראי"ה עמ' 286.